

SPIS TREŚCI

Wstęp	15
Obszar państwa i liczba ludności	17

CYWILIZACJA. KULTURA	25
----------------------------	----

I. INSTYTUCJE RZECZYPOSPOLITEJ	27
1. Ustrój państwa	27
„Jedyna i nieporównywalna?” — normalne państwo europejskie	
czy państwo pogranicza	27
Monarchia mieszana	30
Trzy porządki prawno-polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów	33
2. Monarcha	35
Król jako prawodawca	35
Król jako najwyższy sędzia	36
Kierownik polityki zagranicznej	37
Król jako wódz naczelny	38
Król a kościoły	38
Władza rozdawnicza królów	39
Dwór królewski jako narzędzie władzy	40
Etykieta, ceremoniał i propaganda	43
Niezależność finansowa króla	47
Elekcyjność tronu	49
3. Sejm	50
Zakres władzy	51
Skład sejmu	53
Król w sejmie	55
Senatorowie	55
Posłowie	56
Obrady sejmowe	58
Obrady w izbach połączonych	59
Obrady w izbach rozłączonych	60

Problem <i>liberum veto</i>	61
Konkludowanie obrad — ponownie w izbach połączonych	63
Inne rodzaje sejmów	64
4. Sejmiki	65
Zwoływanie sejmików	65
Obrady sejmików	67
Sejmiki zrywane, rozdwojone i kradzione	69
Zakres działalności sejmików	70
Organy sejmikowe	71
5. Administracja	72
Rady senatu	73
Urzędy ministerialne i lokalne	74
Ministrowie	74
Urząd marszałkowski	74
Urząd kanclerski	75
Urząd podskarbiński i główne problemy skarbu Rzeczypospolitej	76
Podskarbi wielki	78
Urząd hetmański	79
Urzędy ziemskie	81
6. Kościoły Rzeczypospolitej — struktura organizacyjna	85
Kościół katolicki	85
Reforma Kościoła	89
Oświecenie katolickie	92
Kościół prawosławny i unicki (greckokatolicki)	93
Kościoły protestanckie	96
7. Wojsko Rzeczypospolitej	97
Pospolite ruszenie	97
Wojsko zawodowe	99
Piechota zaporoska	102
Husaria i inne formacje jazdy	102
Wojsko cudzoziemskiego autoramentu	105
Artyleria i flota	106
Kola i konfederacje wojskowe	106
II. SPOŁECZEŃSTWO	108
1. Mapa społeczna Rzeczypospolitej, narody i grupy etniczne	109
Podstawowe społeczności	109
Dwór i jego wieś	110
Miasto	111
Cechy	111
Kahał — ghetto	113
Punkty kontaktów społecznych	114
Sąsiedztwa	116
Małe ojczyzny	116
Rzeczpospolita wielu narodów	120
Języki	123
Religia a języki	124
Język polski, katolicyzm, naród etniczny	124
Język litewski, kalwinizm i katolicyzm	125
Język ruski, prawosławie i unici	126
Język niemiecki, luteranizm	128
Języki żydowskie, wyznanie mojżeszowe	129
Ormianie, Tatarzy, Karaimi, Cyganie, Szkoci, Wołosi, Holendrzy	132
2. Stany	134
Stan szlachecki	134
Granice stanowe	134

Przywileje szlacheckie	136
Liczba szlachty i jej zróżnicowanie	138
Możnowładcy, magnaci, arystokraci	139
Sarmatyzm, czyli ideologia szlachecka	142
Szlachcic ziemianin	142
Szlachcic obywatel	143
Ideale polityczne szlachty	144
Mieszczanie	147
Stan mieszczański	147
Podziały i konflikty społeczne	149
Stan mieszczański — uwagi ogólne	150
Ustrój miast	152
Mieszkańcy miast	154
Wielkie i małe miasta	156
Procesy urbanizacyjne	158
Właściciele miast	159
Chłopi	161
Poddaństwo	162
Gromada	164
Społeczność chłopska	165
Ludzie luźni	168
3. Życie biologiczne człowieka	172
Wyżywienie	175
Używki i uciechy stołu	176
Mieszkania	177
Warunki mieszkaniowe	181
Ubiory	183
Rodzina	186
Kobiety	188
Seks	190
Dzieci	191
Dzieci niechciane	191
Edukacja dzieci	193
System szkolny	194
Komisja Edukacji Narodowej	198
Szkoły wyższe	199
Podróż edukacyjna oraz służba dworska i wojskowa	201
Śmierć	202
III. GOSPODARKA	204
1. Charakterystyka ogólna	204
2. Rolnictwo — organizacja produkcji rolnej	208
Wielkie Księstwo Litewskie	212
Ukraina	213
Prusy	214
Gospodarstwo wiejskie	215
Uprawa roślin	215
Hodowla	218
Stawy	222
Rybołówstwo	223
Gospodarka leśna	223
3. Przemysł	224
Przemysł wiejski — organizacja produkcji	224
Przemysł miejski — organizacja produkcji	225
Chałupnictwo albo nakład	227

Manufaktury	228
Gałęzie przemysłu	229
Produkcja tekstylna	229
Budownictwo	230
Górnictwo soli	231
Górnictwo rud metali	232
Przemysł metalurgiczny	233
Inne gałęzie przemysłu	234
4. Handel	235
Transport	235
Transport lądowy	235
Transport wodny	237
Formy handlu	239
Operacje finansowe i pieniądz	241
System monetarny	243
Rzeczpospolita w handlu europejskim	244
Polityka handlowa i problem rynku wewnętrznego	247
IV. KULTURA	249
1. Odrodzenie	249
Humanizm renesansowy	250
Literatura	251
Literatura sowizdrzalska i Rzeczpospolita Babińska	253
Nauka	254
Astrologia, alchemia i biała magia	256
Sztuka i architektura	257
Muzyka	262
2. Katolicyzm — problem konfesjonalizacji państwa	262
Reformacja	263
Przyczyny	263
Luteranizm	264
Kalwinizm	266
Protestanci polscy	268
Bracia polscy i bracia czescy	269
Tolerancja	273
3. Barok	274
Sytuacja religijna. „Kontrrreformacja” czy konfesjonalizacja	275
Literatura	278
Teatr	282
Nauka	283
Magia	284
Sztuka barokowa	285
Muzyka	296
4. Oświecenie	297
Początki oświecenia w Polsce	299
Nauka	302
Literatura	303
Klasycyzm	304
Rokoko	305
Sentymentalizm	306
Architektura	307
Rzeźba	309
Malarstwo	309
Muzyka	309
Świat dwóch kultur — uwagi końcowe	310

2

DZIEJE NOWOŻYTNE. KRONIKA WYDARZEŃ POLITYCZNYCH 311

I. PANOWANIE JAGIELLONÓW	313
1. Jan Olbracht	314
Elekcja i objęcie władzy	314
Zjazd w Lewoczy	315
Wyprawa przeciwko Turcji	316
Rządy Aleksandra na Litwie	319
Wojny z Moskwą 1493–1494 i 1500–1503	320
2. Aleksander królem Polski	321
3. Zygmunt I Stary	324
Wojna z Moskwą 1507–1508	324
Wojna z Mołdawią 1509–1510	325
Początek aktywnej polityki wewnętrznej — próby reform skarbowych	326
Polityka zagraniczna — rywalizacja z Habsburgami	328
Wojna z Moskwą 1512–1522. W cieniu konfliktu z Habsburgami i zakonem krzyżackim	329
Zjazd wiedeński 1515	331
Dalszy ciąg wojny z Moskwą	334
Wojna z zakonem krzyżackim 1519–1520	334
Wojny z Moskwą ciąg dalszy	335
Sojusz z Francją 1524	335
Styl rządów Zygmunta I Starego	335
Sprawa węgierska	336
Hołd Pruski 1525	337
Prusy Królewskie	339
Inkorporacja Mazowsza	341
Królowa Bona — nowe elementy w polityce dworu polskiego	342
Polityka węgierska po bitwie pod Mohaczem	345
Sprawa mołdawska — wojna o Pokucie 1530–1531	346
Pokój z Turcją 1533	347
Wojna z Moskwą 1534–1537	347
Ruch egzekucyjny	348
Rokosz lwowski albo wojna kokosza	351
Wojna z Mołdawią — koniec sporu o Pokucie 1535–1538	352
Polityka węgierska	353
Polityka Zygmunta I w latach czterdziestych	354
Rządy Zygmunta Augusta na Litwie. Śmierć Zygmunta I	354
4. Zygmunt II August	356
Walka o tron i godność królewską dla Barbary	356
Polityka wewnętrzna na Litwie	357
Polityka zagraniczna — zamknięcie spraw węgierskich i odnowienie pokoju z Turcją	359
Polityczne reperkusje reformacji	361
Ruch egzekucyjny w latach pięćdziesiątych XVI w.	363
Polityka zagraniczna — początek walki o Bałtyk	364
Rywale	365
Geneza pierwszej wojny północnej i jej przebieg 1558–1570	368
Zmiana polityki wewnętrznej — król z ruchem egzekucyjnym	371
Egzekucja dóbr	372

Unia z Litwą 1569	373
Pierwsza faza rokowań	374
Reformy w Wielkim Księstwie Litewskim	375
Sejm lubelski — zawarcie unii	375
Warunki unii lubelskiej	377
Inne procesy unifikacyjne	378
Pierwsza wojna północna 1558–1570. Ciąg dalszy	379
Ostatnie lata ostatniego Jagiellona	381
II. PIERWSZE BEZKRÓLEWIA I PIERWSI WŁADCY ELEKCYJNI	383
1. Pierwsze bezkrólewie 1572–1574	384
Kandydaci	386
Sejm konwokacyjny	388
Elekcja	389
Artykuły henrykowskie	390
<i>Pacta conventa</i>	392
Finał elekcji	393
2. Henryk Walezy	393
Po odjeździe króla	395
3. Drugie bezkrólewie	396
Elekcja, dwukrólewie i pacyfikacja	397
4. Stefan Batory królem Polski	399
Wojna z Gdańskiem	400
Sprawa pruska	402
Wojna w Inflantach	403
Sejm w 1578 — powstanie Trybunału Koronnego	403
Przygotowania do wojny	405
Trzy kampanie — Połock, Wielkie Łuki, Psków	407
Połock 1579	407
Wielkie Łuki 1580	407
Psków 1581/1582	408
Uderzenia pomocnicze — wyprawa nad Wołgę	409
Rozejm w Jamie Zapolskim 15 I 1582. Projekty królewskie	410
Rzeczpospolita po wojnie. Sprawa Zborowskich	411
Sprawy wewnętrzne — podsumowanie	413
Śmierć króla	414
5. Trzecia wolna elekcja	415
Kandydaci	415
Elekcja	417
Wyścig po koronę	418
III. WAZOWIE NA TRONIE POLSKIM	420
1. Zygmunt III Waza	420
Pacyfikacja	422
O kształt ustrojowy Rzeczypospolitej	423
Król i hetman. Pierwsza faza walki o kształt ustrojowy państwa	424
Położenie międzynarodowe Rzeczypospolitej	428
Od unii do wojny ze Szwecją	428
Unia	428
Zbrojna wyprawa Zygmunta III do Szwecji	429
Pierwsza faza wojny 1600–1605	430
Od Cecory do Cecory	432
Mołdawia, Wołoszczyzna, Siedmiogród	432
Pierwsza interwencja Jana Zamoyskiego	433
Druga interwencja Jana Zamoyskiego	434
Problem ukraiński za Zygmunta III	435

Chanat Krymski	436
Kozaczyzna	437
Powstanie kozackie	439
Doba heroiczna Kozaczyzny	439
Unia brzeska	440
Rokosz Zebrzydowskiego. Druga faza konfliktu konstytucyjnego	443
Zygmunt III i stronnictwo regalistyczne	443
Na drodze do wojny domowej	444
Sejm 1606 i zjazd stężycki	445
Zjazdy lubelski, sandomierski i wiślicki oraz ugoda janowska	447
Wielka smuta — walka o tron moskiewski	450
Początek wielkiej smuty	450
Patriarchat moskiewski	450
Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy	451
Dymitr Samozwaniec I	452
Dymitr Samozwaniec II	455
Początek wojny z Moskwą	455
Wojna polsko-moskiewska 1609–1619	456
Kłuszyn	456
Władysław carem moskiewskim	457
Rozejm w Dywlinie	459
Polityka zagraniczna Zygmunta III	459
Sprawa Prus Książęcych	460
Sojusz z Habsburgami	461
Rzeczpospolita wobec wojny trzydziestoletniej	461
Od Cecory do Cecory — ciąg dalszy	462
Mołdawia — faza druga	462
Cecora	465
Chocim	465
Druga faza wojny w Inflantach	467
Gustaw Adolf — budowniczy imperium szwedzkiego	467
Ciąg dalszy wojny	469
Sytuacja dyplomatyczna	469
Kampania 1625–1626	470
Wojna w Prusach 1626–1629	470
Rozejm w Starym Targu	472
Sprawy wewnętrzne i śmierć króla	472
2. Władysław IV Waza	474
Od elekcji do koronacji	474
Konflikty międzynarodowe	478
Wojna z Moskwą	479
Konflikt z Turcją	480
Konflikt szwedzki	481
Konflikt ukraiński	483
Polityka zagraniczna Władysława IV	484
Sprawy wewnętrzne	486
Sposób rządzenia	486
Reformy wojskowe	487
Problem cel morskich	489
Order Niepokalanego Poczęcia	489
Polityka religijna króla	490
Plany wojny z Turcją i geneza powstania Chmielnickiego	492
3. Bezkrólewie po śmierci Władysława IV	498
Kandydaci	500
Piławce	501
Elekcja	501

4. Jan Kazimierz	502
Próby rozwiązania konfliktu na Ukrainie	504
Zbaraż i Zborów	504
Budowa państwa kozackiego	506
Początek rządów Jana Kazimierza	508
Beresteczko, Biała Cerkiew i Batoń	509
Konflikt z Hieronimem Radziejowskim. Dwa sejmy 1652	512
Od konfliktu ukraińskiego do wojny z Moskwą	514
Wojna z Moskwą	517
Zapomniana wojna	518
Wojna na Ukrainie	519
Przed „potopem”	519
Kryzys polityczny w Rzeczypospolitej	519
Imperium szwedzkie w przeddzień „potopu”	521
„Potop” — pierwsza faza. Karol X Gustaw nowym królem polskim	
i wielkim księciem litewskim	524
Koniec łatwych sukcesów szwedzkich	527
Kampania wojenna 1656. Druga faza „potopu”	530
Szukanie nowych sprzymierzeńców	533
Kampania wojenna 1657. Trzecia faza „potopu”	534
Zmiana sytuacji politycznej w latach 1657/1658	536
Front północny	537
Konflikt ukraiński — unia hadziacka	539
Wznowienie wojny z Moskwą	540
Próby zmian ustrojowych w Rzeczypospolitej	541
Wypędzenie braci polskich z Rzeczypospolitej	544
Pierwsza faza wojny o elekcję <i>vivente rege</i>	545
Konfederacje wojskowe	546
Wyprawa na Moskwę	549
Rokosz Jerzego Lubomirskiego	551
Na froncie wschodnim, rozejm andruszowski i dalsza wojna na Ukrainie	554
Abdykacja	555
IV. KRÓLOWIE RODACY	557
1. Bezkrólewie 1668–1669	557
Kandydaci	558
Konwokacja i elekcja	558
2. Michał Korybut Wiśniowiecki	560
Król Michał i malkontenci	560
Ukraina	563
Kampania ukraińska 1671	564
Turcja	564
Rok 1672	565
Upadek Kamieńca	566
Konfederacja gołąbska	567
Pacyfikacja	569
Wojna z Turcją	569
Bitwa chocimska	570
3. Bezkrólewie po śmierci króla Michała	571
Kandydaci	571
Elekcja	572
4. Jan III Sobieski	572
Wojna z Turcją. Kampanie z lat 1674, 1675 i 1676	573
Polityka bałtycka	575
Zmiana polityki zagranicznej i walka z opozycją	578
Wojna z Turcją 1683–1699	580

Początek wojny i odsiecz wiedeńska	581
Bitwa pod Wiedniem	582
Święta Liga	584
Pokój Grzymułtowskiego	585
Plany dynastyczne — wyprawy mołdawskie	585
Plany dynastyczne — polityka wewnętrzna	586
Ostatnie lata panowania Jana III i początek wielkiego konfliktu na Litwie	587
 V. CZASY SASKIE	589
1. Bezkrólewie 1696–1697	589
2. August II Wettyn	591
Saksonia — państwo dziedziczne nowego króla	592
Koniec wojny z Turcją	594
Sprawa elbląska	595
Litwa	595
Wielka wojna północna	596
Powstanie Paleja	599
Na drodze do dwukrólewia	599
Reakcja Augusta II na detronizację	601
3. Koronacja Stanisława Leszczyńskiego	601
Od Altranstädtu do Połtawy	603
Iwan Mazepa	605
Połtawa	606
4. Powrót Augusta II	606
Pacyfikacja	607
Zagrożenie wewnętrzne	608
Sytuacja wewnętrzna — geneza konfederacji tarnogrodzkiej	610
Konfederacja tarnogrodzka	612
Sejm Niemy	613
Unia polsko-saska	614
Reforma skarbowo-wojskowa	614
Inne zmiany ustrojowe	615
Zmiany w sprawach religii	615
Rok 1717 — prawdziwy koniec siedemnastego stulecia	616
„Łagodna polityka”	618
Polityka zagraniczna — polityka emancypacyjna	620
Sprawa toruńska	620
Sprawa kurlandzka	621
O sukcesję tronu w Rzeczypospolitej	621
5. Pierwsze bezkrólewie w XVIII w.	623
Sytuacja międzynarodowa	623
Wydarzenia w Rzeczypospolitej	625
Wojna o tron polski	626
W Rzeczypospolitej	627
Pacyfikacja	629
6. August III Wettyn	629
Sposób rządzenia	629
Stronnictwa polityczne	631
Sytuacja międzynarodowa — aktywna polityka Saksonii i neutralna Rzeczpospolita	632
Walka o aukcję wojska w cieniu wielkich wojen europejskich	632
Wojna turecka 1735–1739	632
Wojna o sukcesję austriacką — pierwsza wojna śląska	633
Wojna szwedzko-rosyjska 1741–1743	635
W Rzeczypospolitej	635
Druga faza wojny o sukcesję austriacką — druga wojna śląska	636
Sprawy wewnętrzne w Rzeczypospolitej	637

Krótką przerwa w wojnach europejskich i zmiany w układzie sił politycznych	640
w Rzeczypospolitej	642
Wojna siedmioletnia 1756–1763	644
Rzeczpospolita neutralna wobec wojny siedmioletniej czy „karczna zajezdna”	645
Sytuacja polityczna w Rzeczypospolitej	646
Koniec wojny i śmierć Augusta III	647
Próby reform za panowania Augusta III	647
VI. OSTATNI KRÓL RZECZYPOSPOLITEJ	651
1. Pierwsze reformy	651
2. Stanisław August Poniatowski	655
Konfederacja barska	661
Pierwszy rozbiór	666
Porządkowanie Rzeczypospolitej. Rada Nieustająca	672
Prokonsul	675
Sejm Wielki	680
Przygotowania do sejm	680
Opozycja i wybory	683
Początek obrad — destrukcja reform narzuconych przez Rosję	684
Pierwsze pomysły reform	686
Sprawa miejska	686
Przedłużenie obrad sejmowych	687
Sytuacja międzynarodowa	687
Sprawa sukcesji tronu i inne reformy	689
Sejm w podwójnym składzie	690
Ustawy o sejmikach i miastach	691
Uchwalenie Konstytucji 3 maja	692
Konstytucja 3 maja	693
Rok monarchii konstytucyjnej	696
Dalsze prace ustawodawcze i działalność administracyjna	696
„Majowa jutrzienka”	697
Wojna w obronie konstytucji	699
Działania wojenne	702
Targowica i drugi rozbiór Polski	703
Rządy targowickie	703
Drugi rozbiór Polski	704
Powstanie kościuszkowskie	706
Wybuch powstania	708
Działania zbrojne	708
Powstania regionalne	709
Sytuacja międzynarodowa	710
Działania porządkujące — organizacja władz powstańczych	711
Uniwersał połaniecki	712
Rada Najwyższa Narodowa	712
Działania militarne	713
Oblężenie Warszawy 13 VII–6 IX 1794	713
Ostatnie walki	715
Agonia	715
Trzeci rozbiór	716
Bibliografia	720
Opracowania ogólne	720
Opracowania szczegółowe	723
Indeks osób	729
Indeks nazw geograficznych, administracyjnych i etnicznych	748
Spis map	759
Spis tabel	759